

**”De är så många att vi
börjar tröttna på att
döda dem”**

UPPDATERAD 2023-02-13 PUBLICERAD 2023-02-12

Vardagen i Ukrainas skyttegravar liknar ett krig från förr. Här finns det tröstlösa grävandet i jorden, det ständiga oljudet och timmar av väntan. Här finns motståndet, övertygelsen, skräcken. Men med de döda finns inget skrämmande. De är bara tysta och bleka och mycket stilla. I tre reportage skildrar författaren Peter Englund och fotografen Paul Hansen krigsvintern 2023. Här är första delen i deras berättelse.

Det finns något i förstörelsen som snabbt gör den ointressant. Kanske för att ruiner i stora mängder tenderar att likna varandra. Kanske för att förutom de människor som en gång levde där förvandlas de till döda skal (bokstavligen så), som alla berättar samma historia. Även landskapet självt i Donetsk förlorar sin mening när du rör dig nog snabbt genom det: de eviga trädridåerna, de vida fälten med svarta, vissnade solrosor, de intill förväxling likadana bergen av slagg.

Monotonin antar en egen kvalitet. Nästan oavsett hur illa tilltygad en by kan vara (och där skorstensrök, som stiger vitgrå och pelarrakt upp i morgonkylan är det enda tecknet på liv) så går där alltid att skymta, för det första, en påbyltad gammal gumma som mödosamt släpar en kärra längs den spåriga, frusna byvägen, samt, för det andra, två herrelösa hundar som snabbt springer in bland ruinerna. Typ. Som stod du inför en sådan där billig animering, där samma tecknade bakgrund vevas upp igen och igen. Men om en vecka eller en månad eller tre kan den där byn som knappt finns just nu plötsligt bli viktig, så viktig att människor kommer att lägga ner sina liv för att försvara den.

När vi ska närma oss fronten tar vi på skyddsutrustningen efter konstens alla regler. En soldat tar tag i min skottsäkra väst och skakar lätt på huvudet innan vi sätter oss i bilen. "Kanske är den bra för din mentala hälsa." Foto: Paul Hansen

Fronten kommer närmre. Där syns allt färre civila på bygatorna och allt fler soldater i den ukrainska arméns ljusbruna uniformer med digitalt camomönster. Sträckorna mellan vägspärrarna blir allt kortare, kontrollerna allt grundligare, de rostiga vraken vid sidan av vägen allt fler. (Där ett ensamt stridsvagnstorn, det soldaterna kallar "en slickepinne" – för så ser de ut på håll när ammunitionen exploderar och tornet virvlar upp i luften.) Broarna över de isbelagda vattendragen är sprängda. Farten minskar, vägen letar sig ner över en pontonbro, skuggad av sjök med lutande betong. Trafiken består till slut nästan enbart av militära fordon av olika slag, de flesta ursprungligen civila men märkta med i hast påmålade vita kors. Fronten kommer närmre ändå. (Där en övergiven skyttegravslinje, full av krigets vanliga skräp: tomhylsor, cigarettpaket, plastflaskor, ryska arméns gröna proviantkartonger, delar av uniformer – uppe i ett träd hänger något som kan vara en svart balaklava.) Även träden bär vittne. Avklippta trädkronor skymtar här och var. På ställen där projektilerna fallit särskilt tätt ligger trädstammar som ett plockepinn över varandra.

En grönmålad pansarbandvagn rasslar förbi i hög hastighet, de stridsutrustade soldaterna ihopträngda uppe på taket

Så är du framme. Nästan i alla fall. Ingen och inget syns på den frusna byvägen. De fordon som finns är antingen maskerade eller parkerade under tak. (Ett alldeles färskt lastbilsvrak berättar varför.) Du hör möjligen röster, men ser ingen, för soldaterna håller sig undan i någon av de byggnader som fortfarande har tak. En grönmålad pansarbandvagn rasslar förbi i hög hastighet, de stridsutrustade soldaterna ihopträngda uppe på taket. En av dem gör leende shakatecknet. Så försvinner även den.

Det som kallas fronten är – tomhet. Visuellt sett. Det är i stället ett landskap av ljud: under dina fötter en bullermatta, runt omkring dig en oljudstapet, över dig en mullersky.

Det finns ögon överallt. Drönarnas högupplösta kameror på ibland flera hundra meters höjd är ett fruktat vapen. Drönarna är inte bara en spaningsresurs, de kan även släppa egna sprängladdningar. Artilleristerna håller utkik medan de förbereder sin egen kanon för avfyrning. Foto: Paul Hansen

De tittar oroligt upp mot skyn medan de arbetar. Himlen är blå. Men inte sommarblå eller azurblå eller klarblå. Himlen är kallblå, metalliskt kallblå. De enda moln som går att se där uppe är några små, suddigt vita rökmoln efter specialprojektiler av något slag – de har just detonerat över de ryska linjerna där borta. Och tidigare har ett lite större, suddigt vitt rökmoln med lång vågig svans syntts där uppe – en luftvärnsrobot av något slag har skjutit ner en flygande farkost av något slag. Troligen en rysk kryssningsrobot, möjligen en rysk drönare.

Det är de sistnämnda männen spanar efter. Drönare – som kan se långt en dag som denna. Och ryssarnas självmordsdrönare har förkärlek för tyngre utrustning. Och de ukrainska människors haubits är onekligen tung. Och stor och lång och gammal – ett arv från Sovjettiden, nästan en museipjäs, men den får duga i väntan på bättre.

Kanonjärerna är unga män, starka. De lyfter och baxar och spejar upp i det kallblå. Det går fort. Den första granaten bärs fram. Någon har skrivit sirligt med tusch på den: "Från Igor/För Dmytrivka". Avfyrning. På så här nära håll går smäll och tryckvåg in i varandra. Ett solfärgat dammoln virvlar runt.

Fältet är platt och horisonten så fjärran att den känns oändlig.

1 min 12 sek. Skottet har just gått. När som helst kan ryssarna skjuta tillbaka. Kanonen monteras ihop på några minuter. De ukrainska soldaterna har stor respekt för det ryska artilleriet. "Allt som faller ned nära dig är farligt. Ju större, desto värre."

Detta är ett artillerikrig. Precis som första världskriget, vars yttre former nu gjort oväntad återkomst. Och även som andra världskriget, som utkämpades inte minst här i Ukraina, "the bloodlands", där slagfälten ligger i lager på varandra, ett land av bortglömda massgravar. "Artilleriet är krigets Gud", lär Stalin ha sagt. Den sovjetiska armén levde i enlighet med detta credo, och den ryska nu efter det. Allt motstånd ska sprängas i bitar, hamras ner i marken.

Sjukvårdaren bekräftar. "Jag kan inte säga exakt, men cirka 90 procent av alla skador kommer av granater. Vanligast är sprängskador. Av tryckvågen. Trumhinnorna brister förstas, men det blir ofta även skador på lungorna, även på andra inre organ, tarmarna. Vi ger de sårade första hjälpen, stabiliserar dem och sedan kör vi dem till militärsjukhuset inne i stan. En del riktigt svårt skadade

transporteras hela vägen till Charkiv. Vi ser alla möjliga skador, hemska skador.”

Fråga: Vänjer man sig? Svar: ”De flesta vänjer sig på en två veckor, kanske en månad. Sedan är det rutin, ett jobb, ett jobb att göra. Man lär sig att inte bli så känslomässigt inblandad. Men visst, det kan kännas ändå, om man lyckats få någon levande till sjukhuset, och två tre timmar senare så är han borta. Alla känner av sådant och plågas, men olika mycket och på olika vis.” Sjukvårdaren klättrar tillbaka in i sin tyska militärambulans, som står redo med motorn i gång, de röda korsen noga övermålade med grön färg. (”Ryssarna skjuter extra mycket på ambulanser.”)

Efteråt. Sjukvårdsteamets chef Romans sorgfyllda ord hänger i luften: ”Inga bilder, det är en död soldat.” Hans kamrat Vadym ligger död i en svart plasticsäck utanför den tillfälliga förbandsplatsen. Sjukvårdarna försöker samla sig en stund. Snart är nya sårade på ingång. Foto: Paul Hansen

Ammunitionsåtgången är enorm. Under sommarens storoffensiv sköt ryska armén uppåt 50 000 granater om dagen, ukrainarna svarade med cirka 7 000. (Som jämförelse kan nämnas att i USA produceras det i normala fall 15 000 granater *om året*.) Sedan framåt mitten av hösten gick den ryska volymen ner, märkbart, till kanske

hälften. Båda sidor skjuter så mycket att de stundtals har brist på ammunition, och (minst lika viktigt) att artilleripjäsernas eldrör börjar bli utslitna. Sedan en tid skjuter ryssarna alltmer igen.

Artillerikrig är sällan skildrat. Troligtvis för att det saknar dramatiska kvaliteter: det är inte spännande utan bara monotont. Protagonisten kan göra litet annat än att kura i sitt hål och hoppas på att ha slumpen på sin sida, samtidigt som antagonisten är en opåverkbar, fjärran, blind kraft. Där finns ingen tävling, inget envig, ingen att överlista, blott en kollision mellan människa och materia. Och där materia vinner, närhelst den når människan. Slutresultatet är heller aldrig filmiskt. Ett splitter så lätt som ett gram kan döda, nästan utan ett spår, ett splitter på två gram kan klippa av en hand. En granat som exploderar nog nära kan dekapitera, spränga av armar och ben, skära av en person på mitten, vända ut och in på kroppen, förvandla den till ett hopblandat sammelsurium av inälvor och lemmar, till en tom säck av svärtad hud, slå den i bitar, slå den i små små bitar (katalogen över obsceniteter slutar här), förånga den, få den att försvinna utan spår.

Ett splitter så lätt som ett gram kan döda, nästan utan ett spår, ett splitter på två gram kan klippa av en hand

Fråga: Hur gör man då? Militärläkaren som är chef över förbandsstationen förklarar: ”Ibland har man inte ens ett finger, eller ett par ben, som man kan testa mot dna. Då blir det en fråga för domstolen. Känner man till omständigheterna och är säker på att de verkligen är borta så kan domstolen besluta att dödförklara med ett års fördröjning från dagen då det hände. Det är rutin. Det är värre med vanliga döda. Som vid nyår. Då var det särskilt illa. Det är mitt uppdrag att dokumentera, alltså skriva dödsattest, men även fotografera kropparna, och dokumenten. Flera av dem var så unga. Kan du tänka dig att skicka hem en död 18-åring, och bara en del av kroppen är i kistan?”

trappsteg skärna neran väntar jordkulan. För det är vad det är en jordkula. Det låga taket består av grova trästockar, golvet är täckt med presenningar, väggarna klädda med silvriga termofiltar.

Luften är kvav men oväntat varm. Ljuset kommer från en ensam lampa till vänster om ingången. Den drivs av ett litet bensindrivet elaggregat, som även ger kraft åt en klunga av små laddare. Till höger några plankor ovanpå en ammunitionslåda. Det är köket: där finns skivat bröd, tepåsar, frystorkat kaffe i en plastbehållare, en halväten apelsin, en vit mugg med texten "You make my heart sing" (med ordet "sing" överstruket och ersatt med ordet "beat"). På golvet liggunderlag med sov- och ryggsäckar på. Uniformspersedlar och plastpåsar fulla med gudvetvad hänger från spikar på väggen. På jordgolvet står ett par badtofflor i grön plast.

Vasyl, 35, arbetade före kriget i en fabrik som gjorde parkettgolv, gift och har två barn, 4 och 5 år gamla

Ordningen är utmärkt. Det gäller även ovan jord. Allt skräp samlas in, till och med cigarettfimpar, som kastas i en limegrön plåtlåda som innehållit rysk kulspruteammunition. Och måste så vara, annars kan inte sex vuxna män existera ihop på nio kvadratmeter under jord.

Fråga: Vad är värst med att leva i en skyttegrav? Vasyl, 35, arbetade före kriget i en fabrik som gjorde parkettgolv, gift och har två barn, 4 och 5 år gamla: ”Det är inte så farligt, man vänjer sig. Hur lång tid det tar beror på personen.” Serhij, 48, före kriget byggnadsingenjör, skild med en vuxen dotter: ”Hygien kan vara svår att sköta, detta att hålla sig ren. Sedan är råttorna och mössen ett problem.” Slava, 51 år, före kriget arbetslös, ogift: ”Det är inget särskilt skräckinjagande med att leva i en skyttegrav, även om det är tyngre vid min ålder, men de yngre ser när jag har det tufft, stöttar mig.”

I den här skyttegraven har de levt i knappt två månader nu. Tidigare var de längre söderut, på Chersonfronten. De har alla slagits sedan början av kriget. Bara en av dem har under den tiden haft permission. Men de verkar märkligt oberörda. ”Vi måste göra det här. Vi måste försvara oss.” Vid horisonten stiger det upp gråsvart rök från Bachmut.

Spadarna vilar vid sidan av skyttegraven. Drönaren är uppe. Plutonchefen heter Robin, är 24 år, före kriget kontraktsanställd i armén, flickvän i Odessa. Han står framåtböjd i gången ned till jordkulan, följer koncentrerat drönarens livefeed. Det gör han på en vanlig iphone, som står uppställd mot en låda; på en vanlig surfplatta har han ett program som räknar ut granatkastarens skjutvärden med mera; och drönaren är en vanlig civil DJI Mavic 3. Deras skavda

granatkastare däremot är en gammal sovjetisk modell. High-tech (om än improviserad) sida vid sida med low-tech.

När granatkastarens sikte är justerat enligt befälets instruktions ropar skytten Vasyl efter en ny granat och Slava kommer springande. Snart dånar den sexton kilo tunga projektilen mot de ryska linjerna. Foto: Paul Hansen

De skjuter. Slava är den som springer med de apterade granaterna från blindingen genom skyttegraven fram till granatkastaren. Han

håller den 16 kilo tunga tingesten framför sig som man håller ett litet barn som kissat ner sig. Robin borstar i förbigående bort damm och jord från sin Iphone. Målet är svårt att träffa. Det är en grupp wagneriter som börjat gräva ned sig på en baksluttning, nära en ljusgrå ruin. Robin talar med drönarpiloten, ser i realtid granaterna explodera, korrigerar, korrigerar lite till. Träff.

På ett plan låter detta abstrakt, på ett annat plan är det allt annat än. I de högupplösta bilder som drönarna skickar tillbaka är det möjligt att se vad granaterna verkligen gör, det går att se människor falla omkull, krypa omkring eller snurra runt i smärta. Skådat på en Iphone blir det som att ta del av bisarra Tiktokklipp.

Det går envisa rykten om att en rysk storoffensiv snart kommer att inledas

Det går envisa rykten om att en rysk storoffensiv snart kommer att inledas. (Någon kallar det "The big show".) Och nu med reguljära trupper, nya brigader, ny utrustning – eller i alla fall halvgammal. (För wagneriterna har visst börjat ta slut – bokstavligen så.) Det är svårt att få någon att säga mycket om detta. Stämningen är ej vidare uppjagad. Kanske för att de är vana att leva i en värld av rykten, osäkerhet och tystnader. Kanske för att de lyckats slå tillbaka ryssarna tidigare, även när de kom med sitt bästa folk och sina modernaste stridsvagnar. Robin: "Det finns inga krig utan förluster, och vi har en lång väg kvar innan det här är över. Men ge oss bara redskapen så ska vi slutföra det."

himlavalvet. Dagen börjar värmas upp. Någon ställer fram korvbitar och vatten i en konservburk till den lilla rödspräckliga katthonan. Sjukvårdssoldaterna flockas på den trånga gårdsplanen och röker. Stämningen är präglad av ett slags nervös förväntan. De är förbi nu, gårdagens tomma timmar inne på liggunderlagen i det lilla huset med de täckta, lagade fönstren och den vedeldade kaminen. Det är en kliché, men den kan ej undvikas: krig är väntan. Alla väntar mest hela tiden, på någon eller något, väntar på en order eller på nyheter eller på en transport, väntar ibland utan att veta riktigt på vad, på något som kanske bara finns i fantasin; man väntar otåligt eller uttråkat, ångestfyllt eller bara oreflekterat, som i går, när de flesta slösufade på sina mobiler, uppkopplade via Starlink. Eller gjorde det som soldater gör allra helst: sov.

Men i dag händer något vid Noll-linjen – de ukrainska soldaternas term för främsta linjen. Något stort. Det kan vem som helst höra. Krigets landskap är, som sagt, i mycket ett akustiskt landskap. Och ibland är ljudet den enda fullt trovärdiga information som står att finna, den enda som inte underrepresenterar verkligheten. Det där vanliga bullrandet och brummandet har nu tätat. Där hörs salvpjäsernas utdragna WOMP WOMP WOMP WOMP WOMP WOMP och så vidare (tänk 40 sådana WOMP efter varandra med någon sekunds intervall – ett dovt, djupt obehagligt ljud, som man känner i magen lika mycket som med öronen, och som kan få även veteraner att tystna mitt i ett samtal och vrida sina ansikten mot dånet, som av respekt).

... (nästan omedelbart av ljudet från träffen). Sedan börjar även knackandet från kulsprutor eller automatkanoner sväva i den klara, kyliga luften. Det torde betyda att infanteriet nu lämnat sina skyttegravar och är på väg genom ingenmansland.

Detta är fronten väst om Kreminna, en liten stad i Luhanskregionen som ukrainarna försökt slå sig fram till ända sedan senhösten, och som ryssarna försvarar alltmer energiskt och med allt större styrkor. Inga platsnamn nämns, de talar om ”skogen” i bestämd form, och alla verkar förstå. I dag är det ukrainarna som anfaller.

Militärfordon pilar fram och tillbaka längs den dammiga byvägen med dess parad av stumma ruiner. En drönare skjuts ner där uppe på det blå himlavalvet, ljudlöst, efterlämnar bara en gråvit fläck som suddas i vinden. Någon säger att det inte är bra med så här många fordon parkerade nära varandra. Det drar till sig de ryska drönpiloternas uppmärksamhet. Men av bullret att döma kommer alla ambulanser behövas i dag: den stora militärgröna nederländska; den kantiga danska med sin brummande kupévärmare; den norska som är så ny att den ej hunnit målas om, utan fortfarande bär orden SYGETRANSPORT på de vita sidorna; terrängbilen som köpts för privat insamlade pengar i Sverige. De små handburna svarta radioapparaterna med långa antenner vaknar till liv. Burkiga röster skräller.

sårade, sedan ännu en. Den lilla rödspräckliga katten stryker runt bland glasbitar och fimpar, putsar sig i solen. Smällarna verkar inte bekomma henne. Det är först när två stridsflygplan dånar fram på låg höjd över taken och skjuter raketer så marken skallar som hon plötsligt är borta. Vägrenen invid det lilla huset är översållad med lämningar från tidigare dagar: uppklippt gul och grön identitetstejp, blodiga kirurghandskar, en armémössa täckt av frost, en camohandske ovanpå en hopknycklad guldfärgad traumafilt.

Nästa transport: en svårt sårad: stirrande ögon, ett bandagerat huvud, en blodstänkt, riven uniform

De burkiga radiorösterna anmäler allt fler sårade. Nu är det 10 på gång, nej 12, nej 15. Ny skrällig rapport: en sjukvårdsgrupp i ett grannförband har kört på en mina. I den där skogen. Rop, frågor – tystnad. Nej, ingen död. Bara lättare skador. Brakandet och smällandet i alla tonarter når ett nytt crescendo. Ryssarna har gått till motanfall. Stämningen blir dov.

Så radar folk upp sig vid vägkanten, drar på sig nya blåfärgade kirurghandskar. Fler sårade är på ingång. Hur många? ”A lot.” Först kommer en mörkgrön terränggående ambulans dånande i ett moln av damm, bromsar in, tätt följd av en sandfärgad pansarbandvagn som också stannar till, med en gnisslande nigning. En första medvetslös lyfts fram och bort. En hel klunga med sårade hjälps ut via pansarbandvagnens bakramp. En efter en åker ambulanserna i väg.

Den skadade mannen går med mödosamma steg från bilen som evakuerat honom från fronten. Sjukvårdsgruppens chef Roman håller droppet högt när soldaten leds till ambulansen för vidare transport till sjukhuset. Ett befäl kontaktar Roman för att se hur det gick för soldaten. Roman är lättad. "Det var inte hans tur att dö i dag." Foto: Paul Hansen

Kvar på vägrenens frostiga gräs ligger en halvnaken ung man, smärt, med mörkt, halvlångt hår och ett kort välansat skägg. Hans hud är blek, nästan alabastervit. På den högra sidan av hans bröstkorg syns fem sex små kantiga ingångshål. Granatsplitter. En mörk kvinnlig sjukvårdare iförd camouniform och skyddsväst letar fram en svart liksäck i den terränggående ambulansen, rullar ut den med en snärt som tyder på vana. Flera slingor av hennes uppsatta hår hänger löst. Hennes ansikte är rödmetigt, som det blir när du ger en svårt blödande mun-mot-mun.

En av sjukvårdarna fattar den döde i fötterna, två andra tar honom under armarna. Kroppen manövreras ner i den svarta säcken. Den kvinnliga sjukvårdaren drar igen dragkedjan. Hon gråter tyst. Liksäcken har just lyfts upp då en äldre soldat rusar fram. Mannen är kort och satt, med gråsprängt skägg, hjälm med grön identifikationstejp, han gestikulerar, vädjar. Efter kort tvekan lägger de ned säcken. Kvinnan öppnar den vid huvudändan. Den stupades

ansikte framträder i skarp profil, nu än blekare i kontrasten mot den svarta plasten – en pietåbild. Det finns inget skrämmande med de döda; de är bara tysta och bleka och mycket stilla. All deras smärta och all deras oro har skiftats över till de levande.

Den äldre soldaten knäböjer, rör vid den dödes ansikte: 'Vadym, Vadym!' En liten klunga samlas runt. 'Min bror, dö inte!'

Den äldre soldaten knäböjer, rör vid den dödes ansikte: "Vadym, Vadym!" En liten klunga samlas runt. "Min bror, dö inte!" Den mörkhåriga sjukvårdaren knäböjer, talar tyst med honom, lägger sin arm runt hans axlar. "Vadym, min bror!" Två sjukvårdare hjälper mannen på fötter, leder honom bort, varsamt. "Vadym!" Soldatens ansikte är blodigt, hans ansiktsdrag är liksom upplösta, hans ögon stela, oseende. Liksäcken kånkas bort. När alla sårade körts iväg bär en av sjukvårdssoldaterna fram ett stort ämbar med varmt vatten. Den mörkhåriga sjukvårdaren får hjälp att skura ur sin ambulans. Rödfärgat spill rinner ner på byvägen, blir till mörka, snabbt borttonande fläckar i den frostiga sanden. Hon gråter inte längre. Hennes ansikte är rentvättat, hennes anletsdrag samlade och hon har ordnat sitt hår.

Detta skedde på en onsdag. Nästa dag, den 26 januari, blev det värre, mycket värre. Det var då Oleksandr stupade.

Om reportaget

Paul Hansen är fotograf på Dagens Nyheter. Han har bland annat tilldelats World Press Photo 2013 och valts till Årets fotograf nio gånger.

Peter Englund är författare, historiker och ledamot i Svenska Akademien. Tillsammans med Paul Hansen har han tidigare gjort reportage i Bosnien, Serbien, Afghanistan och Irak.

Det här är första delen av tre i Peter Englunds och Paul Hansens reportageserie från Ukraina. Del två publiceras senare i veckan och del tre söndag den 19 februari.

TEXT OCH FOTO

Peter Englund

Paul Hansen

© Detta material är skyddat enligt lagen om upphovsrätt